

MÓZSES HUBA

Az emberi élet és kultúra értéke

Kuncz Aladár és az Erdélyi Helikon
intézményhármasa

Jómagam negyedszázada őrzöm, de több mint négyszer annyi idő is a kisnyomtatvány, amelynek szövege, szövegének egy részlete ide kívánczik. Nem mondhatnám, hogy áhítattal, inkább ellentétes érzelmekkel olvasom, holott műfajánál fogva áhítatot kellene ébresztenie. Idézem:

„Úr Jézus, akinek a mennyei Atya örökségül adta a népeket és birtokul a föld határait, hozzád fordulunk a megpróbáltatásnak nehéz napjaiban, és esedezve kérünk, vedd oltalmadba örökségedet, a háború csapásai alatt vérző magyar hazánkat. [...] A te isteni Szíved megígérte, hogy áldásainak teljével halmozza el, békét, támogatást és vigasztalást nyújt mindazoknak, akik őt tisztelik. Íme, mi mindnyájan, a szorongatott magyar hazának polgárai szentséges Szívednek ajánljuk magunkat, és kérjük a jogainkért és az igazságért folyó harcunkban a győzelem kegyelmét és a tartós békének áldását. [...]”¹

Az esztergomi főegyházmegye szórólapon is terjesztett, 1915. január 1-jei felajánló imája a haza minden polgára számára kéri a tartós béke áldását. Kéri azok számára is, akik hónapok óta és még nagyon sokáig nemkívánatos idegenként francia internálótáborban szenvednek. Ahogyan nekem a téma kapcsán a régóta őrzött kisnyomtatvány, úgy az internáltak egyikének, Kuncz Aladárnak évekkel később a több forrásból ismert Assisi Szent Ferenc-i történet jut az eszébe. A maga szerkesztette *Újságíró Almanach 1927* című kiadvány *Felköszöntő az igazi Én-re* című írásában, az emlékezés egyik szereplőjének szájába adva, 1915 szilveszterére időzítve költi újra Assisi Szent Ferenc szavait az igazi boldogságról. Az újraköltéssel egyik fogolytársuk váratlanul elhangzó „szabadok vagytok” kijelentésének értelmét próbálja megvilágítani:

„– Ez a bolond Demeter igazat mondott, szomorú testvéreim. Visszaadta szabadságunkat, visszaadta a mi igazi énünk szabadságát, s én most erre mondom el felköszöntőmet. Egyszer régen Szent Ferencnek hívtak bennünket, akkor is internáltak fegyveres katonák minket, békés polgárembereket egy kis olasz város fogházába. Ott tanultuk meg, hogy jó szenvedni, s ezért mondtuk egyszer később Leon testvérnek, aki azt kérdezte tőlünk, hogy mi a tökéletes boldogság, azért mondtuk neki: Az igazi boldogság, Leon testvér? Megmondom neked: majd ha Sancta Maria degli Angeliben leszünk, fázva, sárosan, halálra éhezve, és zörgetünk a kapun, s a kapus jönni fog, és haragosan kérdi: »kik vagytok?«, s mi azt válaszoljuk: két testvér, »nem igaz – kiáltja majd a kapus –, közönséges csavargók vagytok, akik ellopjátok a szegények alamizsnáját«, és kint hagy az esőben, hidegben, mi pedig azt fogjuk alázatosan gondolni, ez a kapus jól ismer bennünket; és ha tovább zörgetünk, ő meg egy jó bogos bottal megver bennünket, s ránk kiált: »menjete, gézengúzok [...], itt nincs se vacsora, se ágy a számotokra«, ha nyakunknál fog bennünket, kidob a sárba – s mindezt elviseljük szerelmetes Jézusunkra gondolva, Leon testvér, akkor megismerjük az igazi boldogságot.

– Ezt mondtuk egyszer Leon testvérnek, mert meg akartuk vele értetni, hogy még a legrettegetesebb szenvedés is lehet boldogságunk, ha mi úgy akarjuk. De ha valaki oda akar kötni bennünket a szenvedéshez, ha valaki a fülünkbe kiáltja, hogy íme, ez a ti sorsotok, nem vagytok ti egyebek, csak szenvedők; nem vagytok egyebek, mint akinek fájni kell: annak a szemébe nevetünk. Igen, a szemébe nevetünk mindenkinek, aki minket csak francia foglyoknak akar látni, akiknek ez a frontról megszökött kövér, szerencsétlen őrmester parancsol...”²

A kétszeres áttétellel kibontott történet a szenvedés keresztényi értelmére és egyúttal az egykori internált fogság utáni feladatvállalásának értelmére figyelmeztet. Ez a történet a szerző kevésbé utóbb befejezett, nagy hatású szépirodalmi munkájában már csak utalásként van jelen:

„Zádory tűzbe jött, s megmagyarázta, hogy Bisztrán minden szava tiszta bölcsesség. Hol van az megírva, hogy a mi életünk valóban csak ez a hitvány, fogoly árnyékélet? Nem szabad-e teljesen képzeletünk, amely kedve szerint minden sorsot magára ölthet? Ha akarunk, Szent Ferencek lehetünk [...]”³

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájaln-sorozat 02-03., 2018

Sajátságos – vagy inkább természetes? –, hogy a részletezve élénk tárt történet több mindent sűrít magába, mint a nagy lélegzetű munka szélesebb összefüggéseire hagyatkozó utalás.

Ötési internáltás után Kuncz Aladár irodalomtörténeti és tanári előzményeitől elszakadva, az újonnan megvont államhatáron túl talál rá a szenvedés közösségi megtapasztalásából fakadó közösségépítő hivatására. Az Ellenzék című napilap irodalmi mellékletének szerkesztőjeként, amolyan szürke eminenciásként vállal a lapszerkesztésen túlmutató, irodalomszervező feladatot. Amikor Kemény János elhatározza, hogy Erdély legjelesebb tollforgatóit meghívja marosvécsi kastélyába, Kuncz Aladár az, aki az alakulóban lévő íróközösség első ülésorozatának programját – nyilván másokkal is egyeztetve – papírra veti. 1926. július 6-án írja Bánffy Miklósnak:

„Mindenekelőtt meg kellene állapítanunk a rendszeressé válandó vécsi összejövetelnek célját, erkölcsi súlyát és jelentőségét [...] Külön tárgyalnánk azután:

1. Az irodalmi társaságok kérdését [...] Ennek előadója volna Tabéry Géza.
2. A könyvkiadás és egy folyóirat kérdését [...] Előadná: Kádár Imre.
3. A színházi és erdélyi drámai irodalmi kérdést előadná: Kuncz Aladár.
4. Felolvasási turnék megszervezését, előadná: Gyallay Domokos.
5. Általánosságban a sajtó és az erdélyi irodalom kérdését [...]. Előadó: Franyó Zoltán.
6. Irodalmunknak a magyarországi és utódállamokkal való kapcsolatát. Előadja: Ligeti. [...]

Ezekben a kérdésekben, úgy gondoljuk, [...] határozatokat is hozhatnánk. Volna aztán még egy-pár elvi kérdés, amelyet vita alakjában beszélnék meg. Ezek a következők:

- a. erdélyiség és európaiasság. Előadja: Áprily;
- b. az erdélyi irodalom fejlődési lehetőségei, a mai stagnálás okai, előadja: Szentimrei; és végül
- c. a kritika kérdése, előadja: Molter Károly.”⁴

Az első marosvécsi találkozó fennmaradt, de talán nem eléggé széles körben ismert jegyzőkönyvből tudjuk, hogy a tervezett előadások, beszámolók egyetlen kivétellel el is hangzottak. Szentimrei Jenő az erdélyi irodalom aktuális helyzetéről, Molter Károly a kritika, Kuncz Aladár a színház és drámai irodalom, Gyallay Domokos az irodalmi körutak, Ligeti Ernő a külfölddel való kapcsolattartás, Kádár Imre a könyv- és folyóirat-kiadás, Áprily Lajos az európaiság és erdélyiség, Tabéry Géza az irodalmi társaságok kérdéseiről beszélt. Kádár Imre beszámolójának végén felajánlotta a két évvel korábban alapított Erdélyi Szépművéses Céh könyvkiadót a Marosvécsen összegyűlt írók céljaira. A találkozó egymást követő ülésein a jelen lévő írók a sajtóban később közzétett elvi határozatokat fogadtak el.

Ugyancsak az említett jegyzőkönyvből tudjuk, hogy az első marosvécsi találkozó tanácskozássáit 1926. július 15-én Kuncz Aladár nyitotta meg. Szellemi mentor szerepére vall az a cikk is, amelyet Kuncz a Marosvécsen ülésező erdélyi Helikon íróközösségről az Ellenzék 1927. május 1-jei számában közölt. A cikk abból indul ki, hogy az új írói kezdeményezést élénk és mindenképpen vegyesnek mondható érdeklődés, egyrészt „lelkességtől és támogatás”, másrészt pedig „elfogultság, tájékozatlanság és a kritika öltözetébe bújó igen sok rosszhiszeműség” fogadta:⁵

„Az akadémikusokodoknak – írja Kuncz – megszámlálhatatlan redőkbe verődik a homloka, amikor a huszonnyolc helikoni íróra gondolnak, akik között minden vallás, minden egészséges világszemlélet, minden irodalmi meggyőződés és úgyszólván minden társadalmi rétegződés határozott egyéniségekkel van képviselve, s akik mégis ezeken a nagy ellentéteken felülemelkedve egy komoly erkölcsi és eszményi egységben találkozni tudtak.

Nem irodalmi egyesület ez a Helikon – mondják –, mert nem választottak elnököt, titkárt, és sokkal többet cselekszenek, mint ahogy egy irodalmi egyesülettől várni lehet, ahol ősi hagyomány szerint az írók inkább már csak pihenni szoktak babéraikon.

De nem is irodalmi iránycsoporthoz tartozik a Helikon, mert nem írta zászlajára sem az expresszionizmust, sem az aktivizmust, sőt, még arra sem kényszeríti tagjait, hogy csak dadaista verseket írjanak. Nem kötötte le magát sem a konzervativizmus, sem a progresszió mellett. Felekezeti vagy politikai szempontok nem vezérlik. Senki mellett és senki ellen sem álltak össze. Hát akkor miért egyesültek?...”⁶

A retorikai kérdésre adható általános érvényű választ a cikknek a háborúra utaló folytatásából olvashatjuk ki:

„A háború szelleme, majd később az anyagilag és erkölcsileg megrendült társadalmi rétegek egzisztenciális küzdelme a legmostohábban az irodalommal bánt el. Az irodalom függetlenségét

mindenki olyan fényűzésnek tartotta, melyet az elemi szükségleteiben minimumokra szorult emberség a legkönnyebben nélkülözhet. [...]

Nézzünk körül a mai európai irodalmi életben. Az írók az irodalomtól idegen érdekek és szempontok szolgálatában harcias táborokban állnak egymással szemben, s az értékelésnek, az elismerésnek olyan irodalomellenes fémjelzéseit hozták divatba, hogy teljesen fejtetőre állított helyzet állt elő, amelyben a legszemérmertlenebb slendriánság és a leghivatottabb tehetség legalábbis egyforma joggal követel sikert és dicsőséget⁷ – állítja Kuncz a későbbi korszakok értékrendjére is alkalmazhatóan.

Ezután hangzik el az általános érvényű következtetés: „Az irodalmat vissza kell adni önmagának.”⁸ A következtetésnek voltaképpen ellentmondó folytatásban Kuncz az íróközösség feladatát a kisebbségi író és a kisebbségi olvasóközönség kapcsolatának erősítésében látja. „Mert ahogy van kisebbségi irodalom, úgy van kisebbségi olvasóközönség is. Ez a közönség pedig tudja, hogy létének egyetlen kiterjeszkedése, álmainak és vágyainak egyetlen birodalma van, s ez az irodalom.”⁹

Az erdélyi irodalom szürke eminenciásának szerepéből Kuncz Aladár 1929-ben lép elő, amikor Kisbán (Bánffy) Miklós felkérésére a távozó Áprily Lajost váltva, elfogadja az 1928 májusától megjelenő Erdélyi Helikon folyóirat szerkesztői tisztét. Neve a folyóiraton ebben a minőségben 1929 augusztus–szeptemberétől 1931 augusztus–szeptemberéig szerepel. Ő maga programcikket, *Tíz év* címmel, már a folyóirat induló számában közölt. Most nagy körültekintéssel másokat is elvi kérdések vizsgálatára ösztönöz. Neki köszönhető a folyóirat kiváló, rangot adó kapcsolata Babits Mihállyal. 1929. július 31-én írja Babitsnak: „Augusztustól kezdve átveszem az Erdélyi Helikon szerkesztését [...] Az Erdélyi Helikon erdélyi, s éppen ezért teljesebb mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen, már létfenntartó okból is, egyetemes távlatokat keresni. Nem tudom, volna-e az egész magyar irodalomban alkalmasabb más, mint Te, aki egy ilyen egyetemes magyar irodalmi szemléletnek a célkitűzéseit, az eszméit s ezeknek keretében a regionális tendenciák értelmét, európai jelentőségét kifejteni és leszögezni tudná.”¹⁰ Babits elvi cikke, *Európaiság és regionalizmus* címmel, a folyóirat 1930. januári számában lát napvilágot. Közben azonban Kuncz 1929 szeptemberének legelején Berde Máriának is ír, a történelmi regénnyel kapcsolatos vitát kezdeményezve: „Felvetődött az az eszme, hogy ne vessük-e fel általában a kérdést: vajon a mai erdélyi írónak a történelmi virágnyelv helyett nem kellene-e egyenesen hozzányúlni a mostani fájó és aktuális kérdésekhez. 2-3 oldalra gondolok. Szeretném a maga cikkével kezdeni, ha az harcias és éles állásfoglalás, mondjuk, kontra [...]”¹¹ Berde Mária *Vallani és vállalni* című vitacikke már az 1929. októberi számban megjelent, és szokatlanul élénk visszhangot váltott ki az erdélyi sajtóban.

Áttételesebben, mégis jól érzékelhetően tanúskodnak a folyóirat-szerkesztő Kuncz Aladár elképzeléseiről, szerkesztői munkájának elvi-eszmei alapvetéséről azok a verses és prózai szépirodalmi alkotások, amelyeket az Erdélyi Helikonban megjelentetett. Csupán egy verset és egy folytatásokban közölt regényt ragadnék ki közülük. Berde Mária *Erdélyi balladája* a folyóirat 1929. novemberi számában látott napvilágot, s a szászoknak az 1849-es szabadságharc idején rögtönítélő bíróság elé állított vezetőjéről, Stefan Ludwig Rothról, pontosabban a szerzőnek a rögtönítélő bíróságba polgári személyként „beszólított” nagypjáról szól. Az Erdélyi Helikon 1929 augusztus–szeptemberéig és 1930 június–július közötti számaiban olvasható regény, a *Felleg a város felett* magának a szerkesztőnek a műve: egy tervezett trilógia első része. Mondhatnám-e vajon, hogy ennek közlésével a szerkesztő Kuncz azt készítette elő, amire a fogságból való szabadulása óta készült, s amiből a folyóirat 1929. februári, még Áprily Lajos szerkesztette száma *Haláltánc lle d'Yeu-n* címmel figyelemfelkeltő részletet publikált? „Mit várnak az erdélyi írók az új esztendőtlől?” – hangzott az 1930-as *Pásztortűz Naptár* körkérdése. „Azt várom [...] – válaszolta Kuncz –, hogy szűnjek meg kezdő író lenni, és végre-valahára én is »beérkezzem«.”¹² Mit értett, mit érthetett vajon „beérkezésen” a közmegebecsülés övezte szerkesztő és irodalomszervező? Bánffy Ferencnek írta készülő könyvéről, a *Fekete kolostorról* 1929. február 25-én: „Kerek, belső művészi egészre törekszem, s olyan valamit szeretnék nyújtani, amely a betű szerinti valóság és az igazság mellett [...] valamelyes egységesítő művészeti és lélektani szemléleten szűrődik át.”¹³

Kortársai tanúsága szerint Kuncz 1931. március 14-én tett pontot a *Fekete kolostor* utolsó fejezetének utolsó mondata után. „Másnap – jegyezte fel róla Ligeti Ernő – rosszul érezte magát, lefeküdt, és többet nem kelt fel...”¹⁴ A kész könyvet Kovács Lászlónak, az Erdélyi Szépművéses Céh kiváló

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájaim-sorozat 07., 2018

LUZSICZA LAJOS ÁRPÁD, Tájaim-sorozat 06., 2018

munkatársának köszönhetően még kézbe vehette. Értesült néhány értékelésről is. Igazi beérkezéseről azonban már csak az utódok adhattak és adhatnak folyamatosan számot.

Az első értő elemzők közül Babits Mihály a tagadás és az igenlés sajátos összefonódására hívja fel a figyelmet a *Fekete kolostor*-ban: „Kuncz Aladár könyve, bármily sötét leleplezéseket is tartalmaz emberről és kultúráról, mégsem ember- vagy kultúraellenes. Leleplezi az emberi lélek szomorú salakjait és a kultúra mai ingékonyságát, gyöngeségét: de pillanatig sem káromolja az emberi élet és kultúra értékét. Sőt, az érték még nagyobb és kívánatosabb fényel ég az olvasó előtt, aki az elrontott életek és lesüllyedt kultúra látványát a könyv lapjain átéli.”¹⁵

Ligeti Ernő emlékező írásában megejtő szuggesztivitással sejteti, hogy írótlársának műve valójában önmagán túlmutat: „[...] Kuncz Aladár az élet valóságai helyett egy magasabb valóságot adott, és a rásújtó vak törvény helyébe a maga törvényét állította [...]”¹⁶

Kuncz Aladár magyar recepciójából hosszan szemelgethetnék. Én azonban csak két olyan szemleanyagra térnék ki, amely az Erdélyi Helikon hasábjain már a *Fekete kolostor* megjelenésének évtizedében szélesebb távlatokat nyit.

A folyóirat 1932. februári száma közölte Gyomai Imrének eredetileg franciául, a *Les Nouvelles Littéraires* 1931. november 28-i számában megjelent cikkét. Kuncz vétlen internálásának tényét és körülményeit említve Gyomai megjegyzi róla: „[...] nehogy azt gondoljuk, hogy gyűlölet, ellenséges érzés vagy keserű megbántódás vezeti [...] tollát. [...] Ha itt-ott kemény szavak is hagyják el ajkát, Guillaume őrmesternek és Georges káplárnak mesterien rajzolt alakjai egyszerűségükben is szimbólumává nőnek annak az emberi szolidaritásnak, melyben Kuncz Aladár lelke mélyén nem szűnt meg sohasem hinni.”¹⁷

A *Les Nouvelles Littéraires* szerzője Kuncz fogság utáni pályáját is összefoglalja: „Az internálótábor kapui 1919-ben nyíltak meg Kuncz Aladár és társai előtt. Két év telt el, amíg [...] rendes munkásságába bele tudott kezdeni. Végül Erdélybe került, mely a trianoni szerződés óta Romániához tartozik. Először egy napilapnak szerkesztője, azután a magyar kisebbség irodalmi mozgalmának élére került. Az ő befolyása alatt lett rövidesen méltó versenytársa ez az irodalom az anyaország irodalmának.”¹⁸

A hat évvel később, 1938 februárjában szemlézett cikket a *Nouvelle Revue Française* 1938. január 1-jei számában Denis de Rougemont, a folyóirat jó nevű kritikusa jegyzi. A *Fekete kolostor* Jacques de Lacretelle előszavával megjelent francia fordításáról írja: „Olvasása közben talán ráébredünk egy általánosabb veszedelemre, mely mindnyájunkat fenyeget, s amelynek a háborús internáltság csupán egy esete a sok közül [...] A bebörtönzési mítoszra gondolok, erre a pszichózisra, amelyet az a körülmény szabadít a mi jelenlegi világunkra, hogy egy ártatlan embert [...] mindenféle homályos, kollektív »indok« alapján megfosztanak szabadságától. Úgy vélem, hogy Kuncz könyvének legsajátosabb tragikumja éppen abban rejlik, hogy egy oly állapotot jelképez és tesz kézzelfoghatóvá, mely nem csupán a rab helyzete, hanem általában minden olyan egyéné, aki valamely őrjengő kollektivitás áldozatává esik.”¹⁹

Szélesebb, mondhatni, egyetemes irodalmi távlatot a *Fekete kolostor* értelmezésében Denis de Rougemont *A per* című Kafka-regénnyel történő hasonlításával nyit: „Lehetetlen nem gondolni Kafka *Perére* [...] – írja Rougemont. – Egy ember története ez a könyv, akit valami megközelíthetetlen bíróság határozatlan bűnnel vádol. [...] Ez a könyv [...] egy ember parabolája, akit üldöz és elejt az a sok névtelen zsarnokság, mely annyira elszaporodott a mi századunkban, hogy hamarosan mindnyájan letartóztatásba kerülünk. Ez a huszadik század lidércnyomása. Az állam diadala az ember fölött.”²⁰

„Persze – fejezi be fejtegetését a kritikus – lehet mindezt nem meglátni Kuncz könyvében. Mint dokumentum is épp eléggé megrázó. Újabb bizonyítéka, hogy a modern ember csak olyan brutális körülmények között ébred a maga igazi valójára, amelyek a legelemibb létre korlátozzák.”²¹

A helikoni közösség hatodik marosvécsi találkozóját 1931. július 4-én Bánffy Miklós nyitotta meg. A tanácskozások elkezdése előtt Bánffy a június 24-én elhunyt Kuncz Aladárról emlékezett meg, majd Reményik Sándor olvasta fel megemlékezését írótlársukról. Szavai végeztével az íróközösség elhatározta, hogy „összegyűjtik Kuncz Aladár elszórtan megjelent novelláit és tanulmányait”, s felkérlik az Erdélyi Szépmíves Céhét, hogy az összegyűjtött írásokat „alkalomadtán kiadja”.²²

Az Erdélyi Helikonban folytatásosan közölt *Felleg a város felett* című regény kötetbe gyűjtött fejezeteit az Erdélyi Szépmíves Céh 1931-ben, kevéssel a szerző halála után közreadta. Kuncz Aladár tanulmányainak és kritikáinak Pomogáts Béla összeállította, erősen cenzúrázott kötete egy később-

bi időpontban, 1973-ban, novelláinak és karcolatainak Filep Tamás Gusztáv és Varga Ágnes gondozta gyűjteménye pedig csak napjainkban, közelebbről 2015-ben látott napvilágot: ez utóbbi az író összegyűjtött munkáinak Boka László és Filep Tamás Gusztáv szerkesztette igényes sorozatában.

JEGYZETEK

¹ *Fölajánló imádság*, Esztergomi Főegyházmegye, Esztergom, 1914, 1–2.

² Kuncz Aladár, *Felköszöntő az igazi Én-re = Újságíró Almanach 1927*, Szerk. KUNCZ Aladár, Erdélyi és Bánsági Népkisebbségi Újságírók Központi Szervezete, Kolozsvár, 1926, 292.

³ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*, szerk. JENEY Éva, Kriterion–Országos Széchényi Könyvtár, Kolozsvár–Budapest, 2014, 304.

⁴ KUNCZ Aladár Bánffy Miklóshoz, Kolozsvár, 1926. július 6. = *Az Erdélyi Szépmíves Céh és a Helikon indulásának dokumentumaiból 1924–1928*, szerk. MÓZES Huba, Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1992, 15.

⁵ KUNCZ Aladár, *A Helikonról = Az Erdélyi Szépmíves... i. m.*, 41.

⁶ *Uo.*

⁷ *Uo.*

⁸ *Uo.*

⁹ *Uo.*, 42.

¹⁰ KUNCZ Aladár Babits Mihályhoz, Kolozsvár, 1929. július 31. = *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája (1924–1944)*, I, szerk. MAROSI Ildikó, Kriterion, Bukarest, 1979, 178–179.

¹¹ KUNCZ Aladár – BERDE Mária-hoz, Kolozsvár, 1929. január = *i. m.*, 202.

¹² *Mit várnak az erdélyi írók az új esztendőttől?* = *Pásztortűz Naptár 1930*, Minerva, Kolozsvár, 1929, 30.

¹³ KUNCZ Aladár Bánffy Ferenchez, Kolozsvár, 1929. február 25. = *A Helikon és az Erdélyi... i. m.*, 164.

¹⁴ LIGETI Ernő, *Törvény az ember felett*, Erdélyi Helikon, 1931/7, 507.

¹⁵ BABITS Mihály, *Fekete kolostor*, Erdélyi Helikon, 1931/6, 421.

¹⁶ LIGETI, *i. m.*, 510.

¹⁷ L., *Francia folyóirat cikke Kuncz Aladárról*, Erdélyi Helikon, 1932/2, 144.

¹⁸ *Uo.*

¹⁹ Sz., *A „Nouvelle Revue Française” cikke Kuncz Aladár „Fekete kolostor”-áról*, Erdélyi Helikon, 1938/2, 134.

²⁰ *Uo.*, 135.

²¹ *Uo.*

²² *A hatodik helikoni találkozó jegyzőkönyve = A Helikon és az Erdélyi... i. m.*, 314.

LÚSZICZA LAJOS ÁRPÁD, Szén-kép I-II., 2016